

Anastazija MIRANOVIĆ*

ŽENE U KULTURI CRNE GORE

Sažetak: Oduvijek su žene stvarale i imale što na kreativan način da kažu o svjetu u kojem žive. Iako je crnogorsko društvo još uvijek patrijarhalno, sve više prostora na crnogorskoj kulturnoj mapi „osvajaju” žene. Prepoznatljive su i vidljive u svim sferama kulturno-umjetničkog djelovanja. One su umjetnice, kulturne djelatnice, menadžerke u kulturi, konzumentkinje kulture. Njihova multidisciplinarnost, kreativna heterogenost i jezička eksplicitnost, kao i menadžerske sposobnosti dovode ih do mjesta odlučivanja u kulturi i umjetnosti. I pored očiglednog doprinosa žena kulturi Crne Gore, njihov kreativni rad još uvijek nije dobio adekvatnu stručnu valorizaciju u vidu publikacija koje se tematski bave ovom problematikom. Rad koji je pred vama ima za cilj da napravi makar i male pomake u tom radu.

Ključne riječi: *kultura, umjetnost, kreativne industrije, ženska kulturna mreža, crnogorska kultura, patrijarhalno društvo, kulturne strategije, kulturna politika, kulturna baština, savremena kulturna scena*

Interesantno je na početku podsjetiti da su fenomeni/riječi KULTURA, UMJETNOST, PRAKSA imenice ženskog roda, pa ćete mi dozvoliti posebnu senzibilnost u odnosu na ovu tipično žensku kontekstualizaciju. Takođe, nepoželjno je i gotovo nemoguće njihovo razdvajanje, odnosno, jedne bez drugih su nefunkcionalne, a time samo teorijski spekulativne. Tome nasuprot, u sinergetskom djelovanju vrlo su moćne, prodorne i potrebne u emancipaciji i evaluaciji društva u cjelini.

U razvijenim evropskim zemljama, čijoj porodici i mi želimo da se pridružimo, sve više se prepoznaje ključna uloga kulturnih i kreativnih industrija u društvenom i ekonomskom razvoju, na državnom i regionalnom nivou. Naravno, progresi u tom smislu nezamislivi su bez učešća žena na svim nivoima i segmentima djelovanja u kulturi.

Kompleksnost, delikatnost i posebna osjetljivost na heterogenost kulturno-umjetničkih praksi u Crnoj Gori, nedvojbeno ukazuje na značajnu participa-

* Anastazija Miranović, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje

ciju žena – umjetnica, kulturnih poslenica, aktivistkinja, koje su zastupljene na svim nivoima djelovanja u kulturi.

Tim prije iznenađujuća je činjenica, da je vrlo malo tekstova, naročito stručnih, koji se bave tematikom ženske participacije u kulturi po raznim osnovima. Dakle, svjesni smo činjenice da je značajan udio ženske populacije u svim sferama kulturno-umjetničkog djelovanja u Crnoj Gori, ali i da je ta podrazumijevajuća pojava nedovoljno atraktivna za stručnu valorizaciju, čak i nas – žena u kulturi. Postoje i određena zanimanja koja se smatraju tipično ženskim u Crnoj Gori, poput novinarstva, ali u oko 150 medijskih kuća u Crnoj Gori, ne postoji tačna evidencija o broju, tj. zastupljenosti žena u njima. Da ne govorimo o složenijim analizama (tip emisija, teme koje obrađuju i sl.), koje bi nam ukazivale na njihovu heterogenost učešća.

Kreativni načini dekonstrukcije društvenih i rodnih stereotipa, povećanje vidljivosti kroz art i nove medije, međusobna povezivanja i umrežavanja kroz kulturno-umjetničke projekte, neki su od puteva disperzivnog djelovanja žena u crnogorskoj kulturi. Takođe, treba podsjetiti da crnogorsko društvo slovi za izrazito patrijarhalno društvo, mada se stvari na tom planu znatno mijenjaju posljednjih godina u korist ženske populacije. Ipak, još uvijek su brojni stereotipi i predrasude sa kojima se svakodnevno suočavamo, a kultura je polje idealno za stvaranje istih, ali i za njihovu demistifikaciju. Tu je neprocjenjiva uloga žena umjetnica i onih koje su posredno ili neposredno uključene u procese savremene kulture i umjetnosi. Djelovanja u tom smislu su diferentna, kvalitativno i kvantitativno, odvijaju se različitim dinamikama i u heterogenim pravcima. Međutim, primjećujemo, da su uticaji ovih umjetničkih praksi na kulturne i političke, uopšte društvene diskurse, nedovoljni ne samo u Crnoj Gori, već generalno u regionu Balkana.

Iako imamo sjajnih individualnih primjera djelovanja žena u kulturi, evidentna je potreba boljeg međusobnog povezivanja, povećavanja obima umrežavanja i produkcija unutar Crne Gore, a i regiona, kvalitetnih mapiranja ženske izvođačke scene, razvoja teorijskog diskursa, edukativnih programa, obezbjeđivanje boljih uslova finansiranja projekata u kulturi i umjetnosti i sl.

Svjedoci smo ovih dana situacije iz našeg okruženja, kada je nekoliko hiljada žena demonstriralo ulicama Rima tražeći veća prava i manje diskriminacija, optužujući državu za podsticanje „mačo kulture”, zbog ekonomske i političke krize. Dakle, očigledna je refleksija društvenih datosti u kulturi ali prije svega je neophodna njihova pravovremena detekcija, kroz angažovan, kreativan i svrsishodan pristup.

Formiranjem transparentnih kulturnih stratega – lokalnih, državnih, regionalnih, razvijanjem kulturnožg menadžmenta umjetničkog stvaralaštva že-

na, kojim će se definisati adekvatno umjetničko tržište, načini promocije, dinamika odnosa, valorizacija umjetničkih praksi, izrada portfolija, prezentacija produkcija i vrednovanje njihove vidljivosti i sl., mogućnosti su i za uključivanje žena u procese odlučivanja i rukovođenja, u procese sprovođenja kulturnih politika na svim nivoima.

Veza između tradicionalnih kulturnih segmenata – kulturne baštine, institucija kulture i usluga i razvoja inovativnih, kreativnih rješenja povezanih novim tehnologijama još uvijek nije prepoznata u dovoljnoj mjeri u Crnoj Gori. S druge strane, preovladavajuće teme Evropskog kulturnog foruma (Brisel – 20. i 21. 10. 2011), uglavnom su apostrofirale odnose tehnologija i kulture, kreativnih industrija, digitalne kulture i nasljeđa, kao i probleme sa kojima se kulturni sektor nosi u vremenu krize i globalizacije.

Postavlja se pitanje: uolikoj mjeri žene svojim djelovanjima u kulturi i umjetnosti Crne Gore mogu doprinjeti da se stvari na tom planu krenu odvijati u željenom pravcu? Smatramo da umnogome mogu doprinjeti kvalitativnom boljitku na polju sinergetskih kreativnih procesa u kulturi i umjetnosti i adekvatnog povezivanja aktuelnih praksi i produkcija s cjelishodnim kontekstuiranjem i valorizacijom kulturnog nasljeđa, pod uslovom da im stvaramo šanse i otvaramo mogućnosti. U korist ove teze činjenica da u predvorju Evropske unije moramo zadovoljiti minimalnu kvotu od 30% zastupljenosti žena na svim nivoima vlasti i odlučivanja, pa i u kulturi. Na dobrom smo putu da to ostvarimo, a nadamo se da ćemo svoje daleko veće resurse na tom polju i kreativno optimalizovati.

Pravo na različitost, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, posebno je poželjno u kulturi. Pravo na slobodu pristupa svim informacijama od društvenog značaja, pravo na nenasilje, i sl., oni su segmenti mogućeg djelovanja žena u crnogorskoj kulturi, još uvijek nedovoljno iskorišteni.

Dakle, potrebno je da stvaramo promjene kroz kulturni aktivizam žena, kroz razvijanje politika za emancipaciju žena u socijalnoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi, radeći na mijenjanju i razvoju svijesti i stavova o društvenim problemima i aspektima patrijarhalne kulture.

Izdavaštvo, edukacija i mediji su važne alatke u procesima evaluacije i emancipacije žena na polju kulture i umjetnosti u Crnoj Gori i ne smijemo ih zanemarivati, naprotiv, treba ih podsticati, svrsishodno razvijati i unapređivati.

Interesantno bi bilo sagledati poziciju žene u crnogorskoj kulturi s najmanje tri aspekta:

1. žena kao kreativna snaga u kulturi Crne Gore;
2. predstava žene u crnogorskoj kulturi;
3. žena Crne Gore kao konzument produkata kulture;

1. Neosporna je činjenica da žene predstavljaju prepoznatljivu kreativnu snagu crnogorske kulturne scene, u svim sferama njenog djelovanja. Crnogorke su danas poznate rediteljke (Radmila Vojvodić, Ana Vukotić, Lidija Dedović, Marija Perović itd.), likovne umjetnice (Anka Burić, Vasilisa Radojević, Ana Matić, Suzana Pajović-Živković, Jelena Tomašević, Vesna Bošković, Ivanka-Vana Prelević, Biljana Keković itd.), književnice (Ksenija Popović, Melanija Bulatović, Ervina Dabižinović – prva deklarirana crnogorska feministička književnica, pjesnikinje – Dragana Tripković, Sanja Martinović-Nikolaidis itd.), operске umjetnice (Marina Cuca, Aleksandra Vojvodić, Tamara Nikezić itd.), glumice (Dragica Tomas, Varja Đukić, Dubravka Vukotić-Drakić, Marija Vicković, Ivana Mrvaljević itd.), istoričarke umjetnosti (Olga Perović, Ljiljana Zeković, Svetlana Racanović, Nataša Nikčević itd.), multimedijalne umjetnice – Vjera Nikolić itd. Darinka Matić-Marović – poznata dirigentica, Marina Abramović – najpoznatija svjetska umjetnica performansa, porijeklom su Crnogorke, i mada ne žive i ne stvaraju u svojoj matičnoj zemlji, njihov uticaj je u Crnoj Gori snažan, upravo, na žene umjetnice i njihove sljedbenice. Međutim, žene još uvijek nijesu dovoljno zastupljene na strateški važnim mjestima odlučivanja u kulturi Crne Gore. Jedina ministarka kulture Crne Gore u njenoj novijoj istoriji bila je gđa Vesna Kilibarda. Ipak, zapažene su kao pomoćnice ministra kulture (Dragica Milić, Lidija Ljesar, Danica Nikolić itd.). U Crnoj Gori postoji od 2005. godine i prva privatna baletska škola „Princeza Ksenija”, na čijem čelu se nalazi žena (Vanja Pantović). Brojne NVO na polju kulture vode i pokreću žene (ANIMA, NOVA, i sl.). U širem kontekstu pojma kulture tu su i poznate naše kreatorke, estradne umjetnice, manekenke i sl. Upravo kroz svoju kreativnost u različitim sferama djelovanja žena u Crnoj Gori može „prozboriti” o sebi, o svom statusu, o tome kako je drugi vide i doživljavaju, o svojim pogledima na društvo, politiku, ekonomiju, uopšte o svim temama čiji je akter, svjedok ili kreator u društvu. Postoji velika „ženska energija” u crnogorskoj kulturi i umjetnosti. Iznosimo stav poznate crnogorske vizuelne umjetnice Vesne Bošković o tome: „Mislim da žene u Crnoj Gori imaju više volje i snage da stvari pokreću naprijed. I to je posljedica tradicije. Muška strana je naviknuta da uvijek bude ona uspješija, bitnija i uvijek bolja strana, a to je dovelo do gubljenja muške energije, do tromosti. Ženski genetski kod nije potrošen – sva energija i volja za promjenom koju nisu iskoristile naše majke i bake sada je skoncentrisana u nama. Ta se energija može, naravno, pretočiti i u umjetnost”.

Crna Gora kao mala država (teritorijalno i po broju stanovnika), ima značajnu kreativnu snagu sublimisanu u ženskoj populaciji, koja je svakim danom vidljivija. Do optimalizacije te moći može se doći jedino uz nesebičnu

sistemska podršku, što će ujedno biti pokazatelj emancipacije crnogorskog društva u cjelini.

2. Kada govorimo o predstavi žene u crnogorskoj kulturi, možemo zaključiti da je ona umnogome uslovljena samim statusom žene u crnogorskom društvu, mjestom koje joj se daje i onim kakvu ona sebe vidi i pozicionira. Crnogorsko društvo, kao još uvijek izrazito patrijarhalno društvo, „nesebično” sa ženama „dijeli” kulturu i umjetnost, a „ozbiljnije” i „važnije” teme prepušta muškarcima. Mada se i tu stvari postepeno mijenjaju. Svjedokom sam da, kao osoba angažovana i prepoznata u kulturi Crne Gore, dobijam priliku da se i politički angažujem, bivam uključena u političku zbilju kao neko ko je „iznutra” kreira, kao dio političkog sistema. Dakle, žene iz kulture su prepoznate kao potrebne u jezgru crnogorske aktualne političke scene, i to kao njeni sudionici/aktivisti i osobe spremne da je mijenjaju i na nju utiču. Postavlja se pitanje: da li je to zato što je naše društvo zaista u svom zrijevanju osjetilo potrebu za ženskim elementom i energijom, ili je to zbog toga što to od nas traži Evropa, na putu evropskih integracija? Kako god, žena je tu, prisutna, dakle, i u „muškim zanimanjima”, kakva je politika. Trenutno imamo dvije ministarke u crnogorskoj vladi, gđu Sanju Vlahović, ministarku nauke i gđu Milicu Pejanović-Đurišić, ministarku odbrane. Zar u crnogorskom društvu, društvu „čojstva i junaštva” da žena bude ministarka odbrane? Moramo priznati, da kada se to dogodilo, onda, zaista ne možemo a da ne vjerujemo da se pozitivni pomaci dešavaju u našem društvu, kada su ženksa prava i rodna senzitivnost u pitanju. Dakle, vidno se mijenja predstava žene u crnogorskoj kulturi, ona postaje bitnom za svekolike inovativne iskorake društva, upravo kao kulturna djelatnica. Danas se na nekim značajnim rukovodećim mjestima u institucijama kulture nalaze žene, koje su se pokazale i kao dobre menadžerke u kulturi. Tako je na čelu Centralane narodne biblioteke „Đurđe Crnojević” na Cetinju Jelana Đurović, Pomorskog muzeja Crne Gore u Kotoru Mileva Pejaković-Vujošević, direktorica regionalnog Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru Ružica Ivanović, Umjetničkog muzeja CG (u sklopu Narodnog muzeja CG) Ljiljana Zeković, Muzeja kralja Nikole (takođe na Cetinju u sklopu Narodnog muzeja) Anđe Kapičić, Centra za kulturu u Tivtu Milena Radojević, Centra za kulturu u Beranama Vesna Novović, Međunarodne vajarske kolonije u Danilovgradu Vesna Jovović, direktorica Muzičke škole „Vida Matijan” u Kotoru Marina Dulović, Muzičke škole „Petar II Petrović Njegoš” u Baru Aleksandra Vojvodić, Muzičke škole u Tivtu Pina Bujanja, dekan/ica Fakulteta dramskih umjetnosti na Cetinju je Radmila Vojvodić, direktorica Srednje likovne škole „Petar Lubarda” na Cetinju Dragana Tomašević (ovdje navodim umjetničke škole koje su istovremeno i obrazov-

ne i institucije kulture), umjetnička direktorica Centra savremene umjetnosti Crne Gore Ljiljana Karadžić, ateljea „Dado” na Cetinju Mirjana Dabović-Pejović, galerije „Velimir A. Leković” u Baru Anastazija Miranović i vjerovatno ima još sličnih primjera. Dakle, iz navedenog zaključujemo da se predstava žene u crnogorskoj kulturi postepeno kvalitativno mijenja i da je ona produkt njene „borbe” za svoja prava i pozicije u društvu, pa time i „slike”, odnosno, „odraza u ogledalu”.

3. Žene kao konzumentkinje kulture u Crnoj Gori su specifična tema. Nažalost, nemamo validne podatke o tome, a oni bi nam bili odličan pokazatelj o emancipaciji i evaluaciji žene kao jedinke, ali i one koja utiče i mijenja sistem i društvo u kojem se nalazi, stvara i živi. Poznata floskula: „Reci mi što čitaš, pa ću ti reći kakav si čovjek”, zapravo se prenosi na sve vidove i žanrove umjetnosti i kulture. Ono što slušaš, gledaš, čitaš, do onoga što oblašič i jedeš, određenja su i pokazatelji ličnosti mnogo više nego što se da na „prvi poged” uočiti. Dijelim stav još jedne značajne crnogorske vizuelne umjetnice, Suzane Pajović-Živković: „Aktuelna crnogorska kultura je svojevrsan miks tradicionalnog i savremenog. Ne možemo prenebregnuti istorijske činjenice s kraja pretprošlog i s početka prošlog vijeka i ulogu tzv. crnogorskih banica, žena koje su dostigle nivo mita zbog svoje snage, volje i načina života u vrijeme rata, u vrijeme pravog patrijarhata. Vrijeme, politička i ekonomska situacija u kojoj su one živjele i stvarale je nešto što ih je obojilo tom mitskom crninom, hrabrošću i čašću. Iz takvog vremena ulazimo u vrijeme drugova i drugarica, koje na ovim prostorima dobija drugu, novu vizuru. I to traje, daje neku novu boju tim istim ženama... I, eto ga 21. vijek. Sa jedne strane, imamo savremene mlade žene koje u sebi još imaju krv onih crnogorskih banica, vaspitanje drugarica iz bajke koja se zvala „bratstvo i jedinstvo” i svježinu onih koje čataju na internetu...” Dakle, takva je savremena Crnogorka, a takve su i njene potrebe u kulturi i za kulturom. Manje je ovdje važna bipolarnost kulture ili njena „neorođenost”, važna je potreba i navika za kvalitetnim sadržajima kulture i umjetnosti. Kako se izboriti da u moru kiča i šunda, čime nas zasipaju mas-mediji i internet, ispliva kvalitet, kako kontrolisati sadržaje svima dostupne sa *You Tube*a i sličnih sajtova i društvenih mreža, koji kreiraju našu današnju pop kulturu i nesvjesno/nesavjesno mijenjaju našu svijest/stvarnost. Da li će se zaista dogoditi da „kultura i umjetnost pripadaju prošlosti”? Mejnstrim retorika totalitarnih društava kao produkata sveopštih globalizacija predstavlja i postavlja pitanja sloboda i identiteta u prvi plan. Zapravo, u konglomeratima svemogućih konekcija i umrežavanja bivamo zatvorenici sopstvenih sloboda, koje potom postaju naše „omče” i „stege” i krug se, kao najsavršenija forma prirode, a mi jesmo bića prirode, zatvara jer tako mora

da bude. Čovjek je u zabludi da je slobodniji jer je brži i sve mu je dostupnije. Dok je biološki isti, biće mu potrebne sve one stvari iz prošlosti, koje se gomilanjem amalgamiraju i talože u našoj kolektivnoj podsvijesti, koje će, možda, samo promijeniti oblik svoje vidljivosti.

„Istina je da je zgušnjavanje smisla kružna, rekurzivna djelatnost, ona se odvija stepenima usavršavanja – gotovo nikada ne uspijeva od prve, zahtijeva ponovno oblikovanje. Ono novo, inovacija, nastaje tako ili nikako, u svakom slučaju ne kao nov početak. Možemo, bez sumnje, utvrditi, da je sve što počinje kao pucanj iz pištolja već jednom bilo – ništa novo pod suncem! Ta novost uvijek je već iza nas. Novost kao izvornost, kao originalnost, čini se potrošenom. Ono što nas zanima nastaje iz gomilanja...” (Holger van den Boom)

Inkorporiranje kvalitetnih kulturnih sadržaja u crnogorski kulturno-umjetnički ambijent stvara adekvatnu artikulaciju potreba za istim, u čemu ženama pripada značajna uloga, kao kreatorima i konzumentima sadržaja kulture i umjetnosti. Takođe, potrebna je podrška formalnim i neformalnim inicijativama u kulturi, alterglobalističkim kulturnim modelima, kao i umrežavanje sa organizacijama sličnih kulturnih opredjeljenja, principa i vrijednosti.

Jedno od aktuelnih pitanja savremene kulture je pitanje novih strategija i vještina, koje se traže od umjetnika/ca i kulturnih radnika/ca, kako bi se prilagodili globalizovanom i digitalizovanom svijetu. Ali i načini kako lokalne i državne vlasti najbolje mogu ulagati u svoju kulturu, kulturna dobra i time doprinjeti „pametnom” i inkluzivnom rastu, kome Evropa teži. Dakle, kroz povećanu i naglašenu ulogu kulturnih aktera, među kojima značajno participiraju žene, u tranzicijskim i demokratskim procesima stvaramo otvoreno i razvijamo slobodno društvo.

Žene u kulturi Crne Gore imaju prostor za aktivaciju u određenim poljima implementacije kulturnih politika, kroz definisanje i sprovođenje tzv. nezavisne kulture, različitih modela kulturnih strategija, strateški menadžment, autoevaluacijske tehnike, analize relevantnog kulturnog okruženja, kroz sprovođenje i realizaciju kulturnih programa i organizacijski razvoj, kroz definisanje misija i vizija, metoda i tehnika, novih alata, kreativnih radionica i sl.

Od edukacijskih platformi i praksi do nezavisnih sistema i produkcija, od individualnih traženja i profilisanih umrežavanja, od liderki u svojim profesijama, do onih koje vješto i nećujno sprovode isplanirano, žene u kulturi Crne Gore su sve prisutnija i vidljivija vertikalna njenog razvoja i potencijal ogromnih kreativnih kapaciteta, koji tek treba da iskaže optimum svojih mogućnosti. Kultura, ipak, nije slučajno ženskog roda! Ili kako kaže crnogorska pjesnikinja Sanja Martinović-Nikolaidis: „Kultura je i nastala kao muški odgovor na žensku prirodu”.

LITERATURA

- [1] Nataša Nelević, *Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.* Istorijska čitanka, NOVA – Centar za feminističku kulturu, Podgorica, 2011.
- [2] Melanija Bulatović, *Polje boje duše*, CID, Pogorica, 2001.
- [3] Trivo Zolak, Olivera Kukić, *Čudesna moć žene*, AUTORI, Bar, 1999.
- [4] Trivo Zolak, Olivera Kukić, *Čudesna moć žene*, knjiga 2, AUTORI, Bar, 2004.
- [5] Trivo Zolak, *Čudesna moć žene*, knjiga 3, Pegaz, Bijelo Polje, 2009.
- [6] Budislav Kralj, Novak Vukčević, *Ko je ko u kulturi Crne Gore*, I izdanje, ZoNo-public, Podgorica, 1997.
- [7] Lipovac, Jovan Popović, *Crnogorac i Crnogorka*, CID, Podgorica, 2001.
- [8] Dušan Martinović, *Portreti*, knjiga 6, CNB „Đurđe Crnojević”, Cetinje, 1997.
- [9] Kamilo Morgan, *Crna Gora*, CID, Podgorica, 2004.
- [10] Ž. M. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore od najranijih vremena do 2003. godine*, Podgorica, 2006.
- [11] *Internet adrese: www.montenegrina.net*

Anastazija MIRANOVIĆ

WOMEN IN MONTENEGRIN CULTURE

Summary

Women in Montenegro have always been creative in their relationships towards the world that we populate. Although Montenegrin society remains patriarchal, female authors' names frequently appear on the Montenegrin cultural map nowadays. In all spheres of cultural and artistic development they are visible and productive. Women are artists, cultural creators, managers in the sphere of culture, and they are consumers of culture. Their multidisciplinary, creative heterogeneity and linguistic explicitness, as well as their managing abilities, lead them to become influential when it comes to making decisions in the cultural and artistic spheres. Notwithstanding their contribution to Montenegrin culture, their creative work still has not been valorized properly in the different publications that examine women's contributions to the aforementioned spheres. This paper aims at contributing to the demarginalization of female authors and their achievements.

Key words: culture, art, creative industry, female cultural network, Montenegrin culture, patriarchal society, cultural strategy, cultural politics, cultural heritage, contemporary cultural scene